

УДК 341.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.14>

ОСОБЛИВІСТЬ УКЛАДЕННЯ МИРОВОЇ УГОДИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКІ ТА КОЗАЦЬКІ ЧАСИ (XIV-XVIII ст.)

Юраш І.І.,*аспірант 2 року навчання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Юраш І.І. Особливість укладення мирової угоди в цивільному процесі на українських землях в польсько-литовські та козацькі часи (XIV-XVIII ст.).

У даній статті автор досліджує становлення та розвиток інституту мирової угоди в цивільному процесі на прикладах польських, литовських та козацьких правових пам'яток і аналізу судових справ. Робиться висновок, що законодавче закріплення інституту мирової угоди вперше відбувається в польсько-литовські часи та наводяться випадки з судової практики кін. XIV ст., де сторони завершують розгляд майнового спору примиренням та домовленістю між собою. Аналізується польсько-литовське та козацьке законодавство, зокрема, Віслицький статут, Литовські статuti, Права, за якими судиться малоросійський народ і т.д., яке визначає умови та процедуру укладення мирової угоди в цивільному процесі, а також застереження щодо реалізації даного права. Відзначається спадковість правових традицій польсько-литовського періоду в козацькі часи через існування схожої процедури укладення мирової угоди в суді. З іншого боку, звертається увага на існування більш досконалих законодавчих форм щодо процедури укладення мирової угоди в козацькому законодавстві XVIII ст., зокрема, передбачення випадків, коли суд не може затвердити мирову угоду сторін цивільної справи.

Окремо автором аналізується особливість укладення мирової угоди в недержавних судах, таких як полюбовний суд та копний суд. Якщо укладення мирової угоди в полюбовному суді регламентується законодавчо, то в копному – на підставі норм звичаєвого права. Звертається увага на таке обмеження в реалізації сторонами права на укладення мирової угоди в копному суді як наявність згоди общини на такі процесуальні дії. Припускається, що подібна практика могла бути зумовлена несенням колективної відповідальності общини за дії її членів. Відзначається існування однакового правового наслідку в досліджувані періоди в разі зловживання правом на укладення мирової угоди: сплата грошового штрафу суддям у випадку повторного звернення особи до суду при наявності укладеної мирової угоди.

Ключові слова: цивільний процес, мирова угода, еволюція, польське право, литовське право, козацьке право.

Yurash I.I. Peculiarity of concluding an amicable agreement in civil proceedings on Ukrainian lands in Polish-Lithuanian and Cossack times (XIV-XVIII centuries).

In this article, the author examines the formation and development of the institution of amicable settlement in civil proceedings on the examples of Polish, Lithuanian and Cossack legal monuments and analysis of court cases. It is concluded that the legislative consolidation of the institution of amicable settlement occurs for the first time in Polish-Lithuanian times and there are cases from the case law of the end. XIV century, where the parties complete the consideration of the property dispute by conciliation and agreement between them. Polish-Lithuanian and Cossack legislation is analyzed, in particular, the Vistula Statute, Lithuanian Statutes, the Rights of the Little Russian People, etc., which determines the conditions and procedure for concluding an amicable agreement in civil proceedings, as well as reservations on the exercise of this right. The hereditary legal traditions of the Polish-Lithuanian period in Cossack times are noted due to the existence of a similar procedure for concluding an amicable agreement in court. On the other hand, attention is drawn to the existence of more advanced legislative forms on the procedure for concluding an amicable agreement in the Cossack legislation of the eighteenth century, in particular, anticipation of cases where the court can not approve the amicable agreement of civil parties.

Separately, the author analyzes the peculiarities of concluding an amicable agreement in non-state courts, such as the amicable court and the mining court. If the conclusion of an amicable agreement in an amicable court is regulated by law, in the mainland - on the basis of customary law. Attention is drawn to such a restriction in the exercise by the parties of the right to conclude an amicable agreement in the mining court as the presence of the consent of the community to such procedural actions. It is assumed that such a practice could be

due to the collective responsibility of the community for the actions of its members. The existence of the same legal consequence in the studied periods in case of abuse of the right to conclude an amicable agreement is noted: payment of a fine to judges in case of re-appeal of a person to court in the presence of an amicable agreement.

Key words: civil process, peace agreement, evolution, Polish law, Lithuanian law, Cossack law.

Постановка проблеми. Мирова угода як альтернатива судового рішення відома доволі давно. Її значення на сучасному етапі, враховуючи ті обсяги цивільних справ, які щороку розглядають українські суди доволі велике. Проте, на ранніх етапах інститут мирової угоди характеризувався своєрідністю, яка не притаманна його сучасним проявам. Саме тому, дослідження інституту мирової угоди в цивільному процесі в ретроспективі дасть змогу автору виокремити особливості започаткування, становлення та тенденцію розвитку примирної процедури, направленої на те, щоб сторони самостійно вирішували приватноправові суперечки домовленістю між собою.

Стан опрацювання матеріалу. Питання аналізу інституту мирової угоди цивільного процесу в польсько-литовський та козацький періодах не було предметом самостійного вивчення. Переважна більшість історико-правових розвідок стосувалася вивчення цивільного судочинства загалом, аналізу його основних інститутів, де питання мирової угоди розглядалося побіжно (М.М. Бедрій, І.Й. Бойко, О.Й. Вовк, В.П. Капелюшний, С.Г. Ковальова, В.З. Прус, М.О. Шевченко, О.О. Шевченко тощо).

Метою статті є визначення закономірності становлення та розвитку мирової угоди в цивільному процесі на українських землях в польсько-литовський та козацький періодах XIV-XVIII ст.

Виклад основного матеріалу. Вперше законодавче закріплення інституту мирової угоди на українських землях отримав у польсько-литовський період, який почався в сер. XIV ст. із захоплення земель Галицько-Волинського князівства Польським королівством та Великим князівством Литовським. Правда, незначна частина українських територій була включена до складу Молдавії, яка з XVI ст. опиняється під юрисдикцією Османської імперії. У II пол. XVI ст. Польща та Литва об'єднуються в єдину союзну державу під назвою Річ Посполита, що своє законодавство на українські території буде поширювати аж до кін. XVIII ст.

В польсько-литовські часи судовий процес на цивільний і кримінальний поділений не був. До утворення Речі Посполитої в Польщі переважна більшість норм процесуального права містилася у Віслецькому статуті 1347 року та Повному зводі

статутів Казимира Великого 1420 року [1, с. 501], а також немаловажне значення мала Ельблонзька книга або так звана «Польська правда» XIII ст., яка зосереджувала у собі норми звичаєвого права [2, с. 45]. У Литві на перших порах норми процесуального права містилися в Руській Правді, пізніше в Судебнику Казимира Ягеловича 1468 року, а потім загалом були зосереджені в Литовських статутах 1529, 1566 та 1588 років. Цікаво те, що норми Литовського статуту 1588 року пережили державу, яка його видала та діяли на українських землях ще в I пол. XIX ст. Так, його дія була припинена спеціальним указом Сенату Російської імперії від 25 червня 1840 року [3, с. 14] (до цього часу він діяв на території Київської, Подільської та Волинської губерній).

Про використання мирової угоди в судових процесах Польського королівства в XV ст. пише І.Й. Бойко. Зокрема, він наводить приклад укладення мирової угоди в цивільній справі про спадщину між Іваном Зубрським та його дочкою Маргаритою Голомбек в 1443 році [1, с. 522]. Мало того, існувала можливість укладення мирової угоди в недержавному (третейському) суді. Так, 5 серпня 1437 року «райці Львова свідчать, що третейські судді заявили перед міською радою про угоду, складену між Миколою Солтисом-старшим і його дружиною Ядвігою, з одного боку, та Миколою Солтисом-молодшим і його дружиною Анною, дочкою вищезгаданої Ядвіги, з другого боку, відносно спадщини по батькові Анни (першому чоловікові Ядвіги) Іванові Зоммерштейну-молодшому і по її бабі Катерині Зоммерштейн. Згідно з угодою, Анні припали нерухомі маєтки» [4, с. 75]. Як видно, умови мирової угоди були записані та чітко визначені за ким залишаються спірні речі. Найстарший текст мирової угоди на українських землях часів Польського королівства автор знаходить у судовій справі 1393 року. «Руський староста Гнівеш з Далевич стверджує, що після суперечки між пасербами пана Ламберта, шляхтичами Предборієм і Станіславом, за с. Восвичі (Woschuize) Львівського повіту, Предборій перед старостинським судом відмовився від усіх прав на село на користь Станіслава» [4, с. 38]. Як показує судова справа 1407 року щодо виплати окремих десятин, зборів та повинностей текст мирової угоди можна було оформити окремим, нотаріально завіреним актом, що представлявся представниками сторін суддям на затвердження [4, с. 48].

Про примирення говориться у всіх редакціях Литовського статуту. Так, Литовський статут 1529 року в арт. 36 Розділі VI говорить, що після вирішення справи судом примирення не можливо робити, інакше як перед «децьким» або «вижем» чи суддями. Хто порушить дану вимогу, той вчинить примирення незаконно та змушений буде сплатити суддям, що судили штраф [5, с. 252]. Литовський статут 1566 року мирову угоду називає

«єднанням». Так, відповідно до арт. 15 Розділу IV, якщо особа при наявності єднання знову звертається до суду з аналогічною вимогою, то має заплатити іншій стороні сім кіп грошей, судді дві копи грошей і підсудку копу грошей [6, с. 302]. Отже, тут визначалася важлива властивість мирової угоди: вона замінювала собою судове рішення, а тому не давала право на повторне звернення до суду. Коментуючи вказаний артикул науковці відзначали, що єднання, як правило, здійснювалося в полюбовному суді [6, с. 464]. Так, арт. 60 Розділу IV Литовського статуту 1566 р. був присвячений полюбовному суду, де судді повинні приймати рішення компромісом. Фактично перед нами описується діяльність третейського суду, де суддів обирають самі сторони справи. Указані судді могли не прийти до компромісу і тоді справу розглядав земський суд [6, с. 321-322]. Проте, найбільше нормативного матеріалу мировій угоді було присвячено в Литовському статуті 1588 року. Зокрема, арт. 25 Розділу IV вказаної редакції статуту визначали правила як потрібно було затверджувати мирову угоду залежно від предмета спору або грамотності сторони цивільної справи: 1) якщо мирова угода стосується маєтку, землі, то «єднальний лист» потрібно на «вряді» підтвердити; 2) якщо єднальний лист не стосується землі, маєтку, то сторони повинні власноручно його підписати та затвердити своїми печатками і печатками сторонніх людей; 3) якщо сторони не вміють писати, то єднальний лист затверджують своїми печатками та печатками трьох сторонніх людей [7, с. 135]. Цікаво те, що указаний арт. 25 Розділу IV Литовського статуту 1588 р. чітко визначав у якому випадку не можна було ще раз звертатися до суду при укладенні мирової угоди: «...до суду позвав і на суді того ж [самого] домагався і теж сааме доводив...». Фактично законодавець визначав, що має співпасти не тільки позовна вимога, але і її обґрунтування, що виступає важливим уточненням, оскільки навіть у сучасному цивільному процесі при укладенні мирової угоди можна ставити таку ж саму вимогу, але щоб була інакша підстава позову. Арт. 87 Розділу IV Литовського статуту 1588 р. визначав особливість апеляції співучасниками при укладенні мирової угоди під час розгляду справи в суді першої інстанції. Зокрема, співучасники, які не «єдналися» з протилежною стороною могли підтримувати апеляційну скаргу, окрім випадку, коли інші співучасники, що «єдналися» діяли як їхні представники. Повноваження на «єднання» мало бути підтвержене «врядом» саме на той суд, де відбулося примирення і його суду було пред'явлено [7, с. 181-182].

С.Г. Ковальова, описуючи судочинство Великого князівства Литовського відзначає, що практика укладення мирових угод у судових справах набула значного поширення. Причому її можна було укласти не тільки на будь-якій стадії про-

цесу, але і до звернення в суд [8, с. 176], що свідчить про існування так званих позасудових мирових угод. Мирові угоди зазвичай уклалися в земельних спорах або при особистих образах. Так, в одному земельному спорі між підскарбієм Литавром Хребтовичем з одного боку та Нагоркою і Шпіцом з іншого боку сторони, не дочекавшись рішення у справі, уклали мирову угоду «передь добрыми людьми». Просили «допустити» (затвердити) єднальний лист. Монарх їхнє прохання виконав та направ текст мирової угоди наміснику, судді та підсудку по місці знаходження земельних ділянок щоби вони провели необхідний запис у земські книги [9, с. 29-30].

Примирення та укладення мирової угоди було характерно і для копного суду, що виступав недержавним судом сільської общини (декількох общин) в Польщі, Литві та потім Речі Посполитій. Сам процес копного суду регламентувався нормами звичаєвого права, яке категорично забороняло миритися потерпілій особі з винуватцем, заподіювачем шкоди без відома громади [10]. Можливо, це було пов'язано із несенням колективної відповідальності громади за дії своїх членів у ряді випадків. М. М. Бедрій наводить приклад справи, де позивач не захотів примиритися з відповідачем самостійно, а тільки на засіданні копного суду в присутності «купників» щоби було зроблено «єднання» [11, с. 185]. Отже, звичаї допускали укладення мирової угоди до звернення в копний суд, на будь-якій стадії копного судочинства, в тому числі й на стадії виконання рішення копного суду.

В сер. XVII ст. на території України була утворена самостійна держава Військо Запорозьке, яке, правда, згодом, попадає в юридичну залежність від Московського царства. Даний період ввійшов в історію держави і права України як Гетьманщина та проіснував до II пол. XVIII ст. Його особливістю було те, що суспільні відносини регулювалися джерелами права, які мали польське, литовське, німецьке, російське та власне українське походження. Джерелами судочинства (воно все ще на цивільне і кримінальне поділено не було) були процесуальні норми, які розташовувалися в Литовському статуті 1588 року та ряді збірників магдебурзького права [12, с. 50; 13, с. 13]. Тривалий час питання судочинства регламентувалися гетьманськими універсалами вибірково, оскільки регулярна зміна політичного керівництва Війська Запорозького показувала нестабільну внутрішню політику, яка нерідко призводила до військових дій за участі сусідніх держав [14, с. 11-12]. Тому реформування судів та судочинства Гетьманщини відбулася у XVIII ст., де нова судова система була закріплена в найбільш відомій правовій пам'ятці козацького права «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. [15, с. 66-67]. І хоча даний феодальний правовий кодекс не був введений у дію, але через фактичне застосування

його норм на практиці полково-сотенними судами Гетьманщини, багато правових інститутів втілювалися в життя через практику вирішення правових спорів [16, с. 234]. Одним із таких інститутів був інститут мирової угоди.

Згідно арт. 25 Глави 7 «Права, за якими судиться малоросійський народ» (далі «Права...») примирення сторін можливе за допомогою примирителів, яких вони оберуть самі або сторони можуть самостійно примиритися через двосторонню домовленість («обосторонноє согласіє») між собою (пункт 1) [17, с. 109-110]. Мирова угода можлива як в суді, так і поза судом до подання позовної заяви. Позасудова мирова угода обов'язково повинна бути укладена в письмовій формі за участі двох-трьох свідків, які разом зі сторонами повинні засвідчити своїми підписами та печатками умови мирової угоди. За бажанням однієї чи двох сторін таку позасудову мирову угоду можна було записати в гродські книги. Судова мирова угода повинна бути укладена сторонами до винесення судового рішення та обов'язково про неї треба поінформувати суд і по можливості надати йому «мировіє росписки» (пункт 6 арт. 25 Глави 7 «Права...»). Як судова, так і позасудова мирова угода не дозволяє сторонам звернутися до суду за вирішеннями спору або подати апеляцію, оскільки «угода или примиріє» мають однакову силу «какъ и дѣло суженноє» (пункт 5 арт. 25 Глави 7 «Права...»). Цікаве пояснення такого процесуального наслідку: «понеже ничего вѣрности чловѣческой не єсть пристойнѣе». Тобто, якщо взяв на себе зобов'язання, виконуй їх навіть, якщо після примирення особа «жалѣль».

Ігнорування мирової угоди може виразитися або в повторному зверненні до суду з позовною заявою, або в невиконанні умов мирової угоди, що спонукає іншу сторону звертатися з цього приводу до суду. В обох випадках це розцінюється як правопорушення, за яке на винну сторону накладається штраф: протилежній стороні має заплатити 7 руб. 40 коп. (за завдані збитки), а суду – 3 руб. 60 коп. (на канцелярські витрати) (пункт 8 арт. 25 Глави 7 «Права...») [17, с. 111].

Важливим було те, що в «Правах...» вперше на законодавчому рівні були визначені випадки, коли мирова угода не допускається і суд не повинен її приймати до уваги: 1) якщо мав місце примус, поневолення, існує небезпека позбавлення честі від сильної особи, за станом здоров'я, мала місце погроза мук або смерті; 2) якщо хто угоду вчинив під час хвороби, гарячки, буйства розуму, на підпитку або, будучи малолітнім, без відома опікунів чи родичів (згідно п. 2 арт. 1 Глави 11 «Права...» чоловіки у 18 років та жінки у 13 років ставали повнолітніми та не потребували опікунів – Авт.); 3) якщо мирова угода була укладена внаслідок омани або підробки і це було б доказано належно (пункт 11 арт. 25 Глави 7 «Права...»)

[17, с. 112]). Отже, у більшості випадків мирова угода в суді або поза судом не допускалася, якщо домовленість сторін не була вільною або воля і волевиявлення не співпадали. Окремо можна визначити відсутність достатнього обсягу дієздатності в малолітньої особи на укладення мирової угоди. Як бачимо, всі застереження щодо неможливості укласти мирову угоду в XVIII ст. мають матеріально-правову основу, оскільки з точки зору сучасного цивільного права України пов'язані з умовами дійсності правочинів.

«Права...» дозволяли укладати мирову угоду навіть у кримінальних справах, де санкція могла бути у вигляді смертної кари. Проте, якщо особа звернулася вже до суду, то укладення такої угоди допускалося тільки із дозволу суддів: вільно можна було примиритися тільки в позасудовому порядку до звернення в суд. Заборонено було примирятися під час умисного вбивства, розбою чи викрадення людини, якщо судді захочуть винну особу покарати (пункт 9 арт. 5 глава 8 «Права...») [17, с. 117]). Якщо суд вийшов для постановлення судового рішення, а сторони за цей час добровільно примиряться, то вони повинні направити до суду «мировіє челобитє» (пункт 12 арт. 12 Глава 8 «Права...»)

Таким чином, козацьке законодавство не тільки зберегло інститут мирової угоди, але і розвинуло його далі, визначивши застереження, що не дають реалізувати право на укладення мирової угоди. Особливо важливим були норми, які дозволяли сторонам обирати собі примирителів, які могли розробити умови мирової угоди. Фактично тут продовжуються польсько-литовські традиції полюбовного суду, де функції примирення можна було покласти не тільки на суддів, що розглядали справу, але і на інших, сторонніх осіб, обраних для цієї справи сторонами конфлікту.

Висновки. Законодавче оформлення інституту мирової угоди в цивільному процесі України вперше було проведено в польсько-литовський період з сер. XIV ст., хоча не виключено, що норми про примирення та мирову угоду як його результат існували набагато раніше на базі звичаєвого права, де община була зацікавлена у відновленні гармонії та збереженні неконфліктних відносин між її членами. Еволюція інституту мирової угоди показує, що з самого початку її законодавчого закріплення питання перемовин про умови мирової угоди було прерогативою сторін справи, суддів, що її розглядали та сторонніх осіб, спеціально для цього обраних сторонами. В якості останніх такими могли виступати, наприклад, судді полюбовного суду. Козацький період, успадкувавши законодавчі традиції інституту мирової угоди польсько-литовського періоду, розвинув його далі, передбачивши законодавчі перестороги до укладення мирової угоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко І. Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349-1569 рр.) : монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 628 с.
2. Бедрій М. Система українського звичаєвого права: історико-правовий аспект. *Вісник Львівського національного університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 54. С. 45-51.
3. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса. Юридична література, 2004. Том III: У 2 кн.: Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Кн. 1. 2004. 672 с.
4. Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233-1799 / упоряд. О.А. Купчинський, Е.Й. Ружицький. Київ: «Наукова думка», 1972. 676 с.
5. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса. Юридична література, 2002. Том I: Статут Великого князівства Литовського 1529 року. 2002. 464 с.
6. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса. Юридична література, 2002. Том II: Статут Великого князівства Литовського 1566 року. 2003. 560 с.
7. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса. Юридична література, 2004. Том III : У 2 кн. : Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Кн. 2. 2004. 568 с.
8. Ковальова С.Г. Судоустрій і судочинство на українських землях Великого князівства Литовського. Монографія. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 199 с.
9. Акты Литовской метрики. Томъ первый. Выпускъ первый. 1413-1498 гг. / Собраны засл. проф. Ф.И. Леонтовичемъ. Варшава: Тип. Варш. учеб. округа, 1896. 177 с.
13. Костецький М.В. Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні. URL: <https://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/F597C9FC08117043C3256FC50049FEF4> (дата звернення: 22.01.2022)
14. Бедрій М.М. Копні суди на українських землях у XIV-XVIII ст.: історико-правове дослідження: монографія. Львів: Галицький друкар, 2014. 264 с.
15. Історія українського права / [О. О. Шевченко, О. Й. Вовк, В. П. Капелюшний, М. О. Шевченко] ; за ред. О. О. Шевченко. Київ: Олан, 2001. 214 с.
16. Прус В.З. Джерела права Лівобережної України першої половини XVIII століття : автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.
10. Сиза Н. П. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 19 с.
11. Задорожна А.П. Підсудність у цивільному процесі України: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 250 с.
12. Історія держави і права України. Частина 1 : Підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак. : у 2 ч. / [Рогожин А. Й., Страхов М. М., Гончаренко В. Д. та ін.] ; за ред. акад. Академії правових наук України А. Й. Рогожина. Київ: Ін. Юре. 1996. 368 с.
13. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 / К. А. Віслобоков (упоряд.); Ю. С. Шемшученко (відпов. ред. та автор передм.). Київ: [б.в.], 1997. 547 с.